

Elite en volk moeten beide inschikken

René Cuperus is columnist van de Volkskrant en medewerker van de Wiardi Beckman Stichting.

We leven in verwarrende en ingewikkelde tijden. Grote welvaart en uitbundige consumptie gaan samen met onbehagen en gierende onzekerheid. En we hebben te maken met een roerige populistische tijdgeest. Er lijkt sprake van een algehele gezags- en vertrouwenscrisis van politiek, formele instellingen, deskundigen en experts. En het is helemaal waar: de elitecultuur wordt snoeihard aangevallen, ja, dagelijks verkracht door de populistisch-commerciële massacultuur. RTL Boulevard, Gordon en Oh oh Cherso hebben Tacitus, Bach en Bijbel verdrongen.

Maar het omgekeerde is ook waar: een pseudo-kosmopolitische elite heeft tegelijkertijd de oorlog verklaard aan mensen 'die op school niet zo goed konden meekomen'. Door er een alternatiefloos toekomstbeeld op na te houden van grenzeloze globalisering, laconiek multiculturalisme en een ADHD-kenniseconomie waarin alleen maar plaats is voor zichzelf, *for academic professionals only*. De elite wordt bedreigd door het volk, maar het volk wordt ook bedreigd door de elite.

Elite tegenover volk: voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog knalt deze politiek-filosofische evergreen opnieuw als een staaf dynamiet de samenleving binnen. Overall in Europa raast de verontrustende opstand van het populisme. Tot aan de Tea Party-beweging in de Verenigde Staten toe.

Hoe de culturele burgeroorlog tussen 'elite' en 'volk', tussen hoog- en laagopgeleiden beschaafd in goede banen te leiden? Van het antwoord op die vraag hangt de kwaliteit van ons toekomstig samenleven af.

VERDOMMING

Inderdaad, we leven in verwarrende tijden. Niets is meer wat het lijkt. Niets lijkt meer wat het is. Hoe kan het zijn dat de redactie van dit fraaie *AMC Magazine* zich, in het voetspoor van Franklin Furedi, de vraag stelt of er sprake is van een algehele verdomming of infantilisering van onze samenleving, terwijl we te maken hebben met de allerhoogst geschoolde Nederlandse samenleving ooit?

Volgens een onderzoek van Richard Florida is Nederland, na Singapore, wereldkampioen Creative Class! Het heeft een wereldrecord-aandeel in banen in de weten-

schap, de technologie, engineering, business, management en finance. In banen in design en architectuur; de wereld van kunst, cultuur, entertainment en de media; recht en advocatuur, gezondheidszorg en onderwijs. Het zijn juist deze Creative Class-banen die het menselijk, sociaal en economisch kapitaal leveren waar onze zogenaamde postindustriële kenniseconomie op draait. Want die moet het van creatieve hersentjes hebben.

Hoe kan Creative Class-kampioen Nederland nu dommer zijn geworden, of dommer aanvoelen dan decennia geleden? Een land met zoveel meer hoogopgeleiden, zoveel meer veeleisend werk, zoveel meer academische professionals, experts en specialisten. Kijk naar de vacatures in een willekeurige zaterdagkrant en de complexiteit van de hedendaagse beroepen duizelt je. Veel beroepen zijn bundels geworden van vage, abstracte meta-competentie: het managen van procesmanagement of het consulteren van consultancy. En werknemers zijn massaal zzp-er geworden, zelfondernemende 'self-managers'.

Ook Frank Furedi's aanname dat er geen intellectuelen meer zijn, zou ik wel enigszins willen ontregelen. Furedi heeft gelijk als hij stelt dat in de hedendaagse 'marksamenleving' en bureaucratische systemen niet zelden een plat efficiency-denken de toon aangeeft, dat conformisme en uniforme middelmaat bevoordeelt boven de onaangepaste wereldvreemdheid van een creatief-intellectuele habitus, met hoge kennisstandaarden. Maar in het publiek debat hebben we iets anders kunnen zien. Het geval wil dat het ook in Nederland juist niet-gespecialiseerden waren, public intellectuals, die de moed hadden om zich in deze technocratische, hypergespecialiseerde wereld te bemoeien met en uit te spreken over allerhande brandende maatschappelijke kwesties, die door de gevestigde politiek en instanties 'onder de pet werden gehouden'. Ik doel met name op Frits Bolkestein, Pim Fortuyn, Herman Vuijsje, Hendrik-Jan Schoo en Paul Scheffer, die als 'publieke intellectuelen' een moedige rol hebben gespeeld in het lang getaboeiseerde debat over de drie i's: immigratie, integratie en islam.

Het waren deze niet-specialisten, deze niet-conformistische academici en relatieve outsiders, die een moedige

In zijn geruchtmakende *Waar zijn de intellectuelen?* signaleerde de Engelse cultuursocioloog Franklin Furedi een 'dumbing down' van onze cultuur. Politici, gezagsdragers, media en culturele instanties zouden zich met hun traditionele voorbeeldfunctie geen raad meer weten.

Lijdt de samenleving aan acute verkleuring? In de serie 'Niet te moeilijk graag' wordt de kwestie voorgelegd aan uiteenlopende wetenschappers en publicisten.

Aflevering 8: René Cuperus over de verdwijning van het socialistische verheffingsideaal.

FOTO: GUUS DUBBELMAN/HOLLANDSE
HOOGTE

René Cuperus
FOTO: XANDER REMKES

bemiddelingsrol tussen elite en volk op zich bleken te nemen, toen zij de gevaarlijke kortsluiting die rond globalisering, Europa en massamigratie aan het ontstaan was, benoemden en wisten te kanaliseren. Aanvankelijk tegen de hoon van de collega-weldenkenden in. Zij waren intellectueel in de ware zin van het woord: 'Men is een intellectueel wanneer men boven de eenzijdige preoccupatie met het eigen beroep of de eigen kunstvorm uitstijgt en zich engageert met de mondiale thema's met betrekking tot de waarheid, meningsvorming en eigentijdse smaak' (Zygmunt Bauman).

SPLIJTENDE KRACHTEN
Evengoed kunnen we er niet omheen: elite en volk

zijn uit elkaar gegroeid. Daar gaat een lang en tragisch verhaal achter schuil. Een verhaal van verwijdering en groeiend wederzijds wantrouwen, gebaseerd op een ingewikkelde cocktail van een half-geslaagde emancipatie (wel materieel, minder cultureel), onbegrepen verzorgingsstaat-hervormingen en de splijtende krachten van de globalisering. De alom aanwezige populistische opstand der burgers is van die kortsluiting zowel symptoom als symbool.

De opstand van het populisme kan worden teruggevoerd op nieuwe scheidslijnen die in de hedendaagse wereldsamenleving zijn ontstaan. In de kern gaat het om een scheidslijn die evenzeer cultureel-psychologisch als sociaal-economisch van aard is: de kloof tussen zogenaamde moderniseringsverliezers en moderniseringswinnaars. Die kloof, zo blijkt uit onderzoek, wordt grotendeels bepaald door het niveau van opleiding. Mensen met weinig opleiding hebben sterk het gevoel dat de hedendaagse economische en culturele trends (de globalisering, de kenniseconomie, migratie, de Europese schaalvergroting, de eis tot zelfredzaamheid etcetera) nadelig voor hen zullen uitpakken. Terwijl mensen met hogere opleidingen moderne trends zoals de globalisering als spannend avontuur zeggen te beschouwen. Daarom wordt ook wel gesproken van een kloof tussen toekomstoptimisten en toekomstpessimisten, of tussen kosmopolieten en nationalist. De alomtegenwoordigheid van links- en rechts-popu-

lisme in Europa wordt in sterke mate gevoeld door de onzekerheid en angst (ingebeeld én reëel) van de zogenaamde moderniseringsverliezers. De angst om niet langer mee te kunnen in de postindustriële diensteneconomie, om het onderspit te delven in een wereld van Europese eenwording, globalisering, migratie en permanente innovatie. Daarbij komt dat velen het gevoel hebben dat de nationale overheid c.q. de nationale verzorgingsstaat, c.q. de gevestigde politiek (inclusief de oude brede volkspartijen) niet langer in staat en bereid zijn om hen te beschermen. Daarin vooral schuilt de vertrouwenscrisis tussen volk en elite.

RISKANTE BEGRIPPEN

Geen misverstand: natuurlijk bestaat er niet zoiets als de elite of het volk. Dat zijn valse, zelfs riskante begrippen voor niet-bestaande homogene entiteiten, zoals Dick Pels in zijn boek 'Het volk bestaat niet' goed heeft beargumenteerd. Maar met dit begrippenpaar, metaforisch gebruikt, kun je wel de groep meer bemiddelde hogeropgeleiden onderscheiden van de minder bemiddelde lager opgeleide middengroepen. Het is een onderscheid dat zelfs in het relatief egalitaire Nederland stoelt op reële verschillen, tot de sterk uiteenlopende levensverwachting aan toe: de 'elite' wordt gemiddeld zeven jaar ouder dan 'het volk'.

Opleiding is de motor achter de nieuwe maatschappelijke verzuiling. Opleiding produceert een nieuwe standensamenleving. Dat komt ook door een weinig besproken fenomeen, bekend staand als 'homogamie'. Het klinkt als een seksuele attractie, maar het is een begrip uit de demografie waarmee wordt aangeduid dat 'gelijken met elkaar trouwen'. Nauwkeuriger: tegenwoordig, zo heeft het CBS in harde cijfers aangetoond, wordt er scherp langs lijnen van opleiding getrouwd. Dat is een bijeffect van de uiterst succesvolle tweede feministische emancipatiegolf, waardoor het in Nederland wemelt van de hoogopgeleide vrouwen op de arbeidsmarkt. Met een interessant gevolg: waar vroeger een chirurg met een verpleegkundige trouwde, en hertrouwde met een onderwijzeres, trouwt hij nu zijn collega-chirurg met wie hij vervolgens drie nieuwe chirurgen-in-de-dop krijgt. Het onbedoelde gevolg van homogamie is een sterke, maar veelal onbesproken toename van ongelijkheid in inkomen en levenskwaliteit. Zo draagt de koopkracht van twee chirurgen-salarissen bij aan, bijvoorbeeld, een steeds meer gesegregeerde woningmarkt.

'In de afgelopen decennia zijn hoger en lager opgeleiden steeds meer in gescheiden werelden gaan leven. Tijdens de verzuiling trof men elkaar nog in de kerk, op de school van de kinderen, langs de lijn, in het verenigingsleven, of als dienstplichtige in het leger. Tegenwoordig komen hoger en lager opgeleiden elkaar nauwelijks meer tegen', schrijven Mark Bovens en Anchrit Wille in hun baanbrekende 'Diplomademocratie'. Dit sociologisch en cultureel uit elkaar groeien van

hoger opgeleiden en lager opgeleiden is vooral een drama voor de brede volkspartijen van het midden, de emancipatiepartijen van weleer. Deze partijen worden intern verscheurd door de nieuwe cultuurpolitieke scheidslijn tussen academische professionals en anderen, tussen internationaal aangehaakte 'kosmopolieten' en op bescherming van de verzorgingsstaat gerichte 'nationaal-communitaristen'.

EXISTENTIEEL DRAMA

Bij de VVD zagen we de afsplitsing van de meer volkse Rita Verdonk-vleugel (Trots op Nederland), die was voorafgegaan door de uiterst succesvolle vorming van Geert Wilders' PVV. Het CDA wordt ten diepste verscheurd door de deelname aan een door de PVV gedoogde coalitie. Maar ook de PvdA wordt tot over de pijngrens heen uiteengetrokken: door SP-achtigen aan de ene kant en D66- en GroenLinks-achtigen aan de andere kant. Een nauwelijks vol te houden spagaat. Te meer vanwege het overal in Europa optredende verschijnsel dat de meerderheid van de *blue collar working class* niet langer op de traditionele sociaal-democratische partijen stemt, maar 'links' verruilt voor het rechtspopulisme.

Voor de sociaal-democratie is dat een existentieel drama, historisch gezien. De kracht van de sociaal-democratie van oudsher was een 'overbruggingsbeweging' te zijn tussen hoog, midden en laag. De sterke traditie van volksverheffing was bij uitstek dáár te vinden waar elite en volk zich tot elkaar verhielden en met elkaar verbonden waren.

Bij die verheffing ging het erom zowel het individu als de samenleving op een hoger plan te brengen. Gedurende de hele geschiedenis van de sociaal-democratie hinkte het verheffingsideaal op twee benen: dat van materiële vooruitgang en dat van geestelijke, zedelijke ontwikkeling. Volksverheffing was een combinatie van zelfverheffing en disciplineren van een onderklasse (de blauwe knoop, opvoedingskampen, een beschavings-offensief, mooie Amsterdamse-Schoolarchitectuur, woonscholen).

Emanuel Boekman, de grote Amsterdamse sociaal-democratische cultuurwethouder, was de mening toegedaan dat verheffing een middel is om arbeiders in de burgerlijke cultuur te laten opgaan. Hij stond een cultuur-, kunst-, media- en onderwijs-offensief voor om arbeiders bekend te maken met de hoogtepunten van de beschaving. Uit deze gedachte ontstond ooit het VARA-matinee: arbeiders op hun vrije zaterdagmiddag naar de hoge cultuur van het Concertgebouw.

INSTRUMENT VOOR SNOBISME

Frank Furedi heeft helemaal gelijk wanneer hij stelt dat dit culturele opvoedings- en beschavingsideaal in onze samenleving allesbehalve richtinggevend meer is. Alles is geld, commercie, uiterlijke lifestyle en efficiency geworden, aldus Furedi. De elite heeft het opgegeven de hoge cultuur zelf te internaliseren en vóór te leven. Die

hoge cultuur dient louter als instrument voor snobisme en sociale distinctie, niet meer om de samenleving te verheffen en verlichten.

Wat we allereerst nodig hebben, is 'eliteverheffing'. Veel te veel is er sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw een politieke, culturele en economische elite ontstaan – zie de opmars van het neoliberalisme en zijn apocalyptische ondergang in krediet- en eurocrisis – die zelfzuchtig was, te veel gericht op eigenbelang, op hebzucht. Symbool: de graaiende bonusbankiers. Wat de samenleving nodig heeft, is eerherstel van het 'noblesse oblige', zoals ik eerder heb beargumenteerd in mijn boek 'De wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand van de elite de samenleving ondermijnt'.

Maar ook 'het volk' gaat niet vrijuit. De gemiddelde Nederlandse burger is fors ontremd geraakt. In 'Nooit meer nuchter', een portret door de *Elsevier*redactie van Nederlanders in het afgelopen decennium, wordt vastgesteld dat we onze spreekwoordelijke nuchterheid verloren zijn. Daarvoor in de plaats kwam hedonisme, opgefokte, korte lontjes in het publieke domein, 'drankzucht en agressie; onverdraagzaamheid en onfatsoen; scherpslijperij en wantrouwen'. Veel Nederlanders springen regelmatig hedonistisch flink uit de band. Zij hangen de beest uit. Niet voor niets zijn omgangsvormen, de manier waarop we met elkaar omgaan in de publieke ruimte, irritatiefactor nummer één van alle Nederlanders. En er mag dan sprake zijn van een populistisch wantrouwen tegen de elite, net zo sterk maar minder uitgesproken is de 'volkshaat' van de academische elite tegen een xenofob, agressief, getatoeëerd, ongezeglijk volk.

Elite en volk zijn uit elkaar gegroeid en hebben ieder op hun eigen manier een beschavingsprobleem. Hoe die twee weer bij elkaar te brengen? Hoe het wederzijds wantrouwen af te bouwen? De samenhang en saamhorigheid in de samenleving zijn daar sterk van afhankelijk.

Elite en volk zullen beide moeten inschikken. De gemonialiseerde elite (zoals de Fransen dat zo mooi noemen) zal zich niet nog verder moeten loszingen uit de nationale samenleving, maar in plaats daarvan sociaal-economische en culturele zekerheid en continuïteit moeten bieden. Niet langer het verhaal van 'alles zal permanent moeten veranderen en niets zal meer hetzelfde zijn'. Het volk zal in ruil voor die zekerheid (zoals de naoorlogse verzorgingsstaat beschermende zekerheid bood) zijn xenofobie, zijn hedonistische ongeremdheid en naar binnengekeerdheid moeten opgeven. Voor de oude volkspartijen, al dan niet in nieuwe onorthodoxe alliantievormen met andere partijen, blijft daarbij een cruciale bemiddelende rol weggelegd. Eliteverheffing en volksverheffing: het is allebei hard nodig.

